

Natur och nation

Om Runebergs republikanska nationalsång

DÅ DEN SJÄLVSTÄNDIGA STATEN Finland uppstod år 1917, hade Finland som nation redan i sju decennier ägt sin nationalsång, Johan Ludvig Runebergs "Vårt land". Den hade vid studentkårens vårfest på Gumtäkts äng den 13 maj 1848 sjungits med jublande entusiasm av festens deltagare och en stor publik. Sången erövrade därmed sin position som Finlands nationalsång. Året var ju de många europeiska revolutionernas år! Än i dag behåller nationalsången sin ställning som nationens symbol. Men denna har tidvis mött och kommer också i framtiden att både möta gensvar och väcka kritik, beroende på de politiska förhållanden, som just då påverkar tolkningarna av skaldens text.

Det är inget att förundra sig över att en senare tids bruk av en äldre symbol kan ge denna en innebörd som avviker från, ja, ibland rentav medvetet omtolkar det ursprungliga symbolvärdet och tillskriver texten en betydelse den aldrig haft. Vår redan över 170-åriga nationalsång har också i olika historiska skeden begagnats i olika avsikter. De har inte alla varit ädla eller ens politiskt förståndiga. Somliga har varit nödtvungna. Så kommer det också att fortgå. Men det är skada om sångens historia glöms, eftersom det ligger i den politiska symbolens natur att den tar sin kraft ur sin ursprungliga historiska användning. Därför är det också på sin plats att så noggrant som möjligt studera omständigheterna kring symbolens tillkomst för att inse vilka värderingar vår nationalsång ursprungligen bar på.

I den här essän kommer jag att dröja vid nationalsången "Vårt lands" uppkomst: dess plats i 1800-talets ideologiska kamp mellan *monarkisk* makt och *republikanskt* medborgarinflytande. Den motsättningen förstods då, i mitten av 1800-talet, menar jag, ofta ungefär så som vi

i dag ser motsättningen mellan de politiska fenomenen *diktatur* och *demokrati*. Parallellen mellan de två begreppsparen förstås kanske lättast om man pekar på en iakttagelse, som för Runebergs samtid och honom själv var ett centralt intellektuellt och politiskt intresse: nämligen tankebryggan mellan begreppen *natur* och *nation*. Namnen för dessa två begrepp är ju härledda ur latinets ord ”natio”, det vill säga ”födelse”, och det är ingen tillfällighet. Som många av upplysningens samhällsfilosofer, framför allt Montesquieu (1689–1755) och Rousseau (1712–1778) påpekade, bestämdes nationens liv, möjligheter, målsättningar, värderingar och kulturella särart av den fysiska verklighet, naturen, till vilken denna nation fötts. Tanken ter sig för oss sekulär, men kunde då ofta få en panteistisk färg – så som ofta är fallet hos Runeberg. Det förklarar nationalismens drag av religiös väckelse. Men oavsett om man godtar detta religiösa synsätt eller inte, blir fosterlandet för det nationella kollektivet ett socialt förpliktande objekt.

Hos de båda nyssnämnda upplysningstänkarna framstår varje enväldshärskare därför som en despotisk usurpator av folkets naturliga självständighet och ansvar. Monarkin är som envælde ett brott mot naturens egen ordning. Inte våldets övermakt utan de myndiga medborgarnas egna gemensamt fattade beslut ”på torget i Genève” var för dessa tänkare den naturliga ordningen. Det skulle visa sig både i det nordamerikanska frihetskriget och i den franska revolutionen 1789 att det skulle krävas både våld och blod för att *återställa* den förmodade naturliga ordningen.

Konkret kommer jag här att granska hur Runebergs ”Vårt land” måste förstås inplacerad i det politisk-ideologiska spänningsfält mellan monarkiskt, respektive medborgerligt, republikanskt styrelseskick som redan färgade opinionerna i hela den västerländska politiska sfären kring den tid då nationalsångens ord kom till år 1846 och två år senare, då ”Vårt land” i Fredrik Pacius tonsättning av studenter och publik sjöngs till Finlands nationalsång.

De tidigare upplysningsmännens efterföljare, kulturfilosofen och folkloristen Johann Gottfried Herder (1744–1803) såg i folkdiktningen och folkkulturen, och även i skönlitteraturen, uttryck för nationens utveckling av sin specifika identitet. Herder var som bekant också den hyllade utgivaren av den epokgörande antologin *Volkslieder I–II* (1778 och 1779). Verket innehöll olika nationers folksånger och också

VÄRT LAND.

Andante maestoso. *espress.*

SÅNG.

Vårt land, vårt land, vårt fosterland! Lyd högt o dyra ord! Ej
 Vårt land är fattigt, skall så bli, för den som guld begär. En
 O land! du tusen sjöars land, der säng och trohet byggt, Der
 Din blomning stuter än i knopp, skall mogna ur sitt frukt, Se,

Högstligt och kraftigt.

PIANO.

FORTE.

fz *dimin.* *fz* *dimin.* *f*

lyfts en höjd mot himlens rand, ej sänks en dal, ej sköljs en strand, mer
 från ting får oss stolt förbi; men det ta landet älska vi, för
 tillvets har oss gett en strand, vår lömlöds land, vår framtidens land, var
 ur vår kärlek skall gå opp ditt ljus, din glans, din höjd, ditt hopp, och

trancha

fz *dimin.* *fz* *dimin.* *crac.* *f*

För Karlröster.

Maestoso *espress.* *fz* *dim.*

2 Ten:

2 Bas:

Vårt land vårt land vårt fosterland! Lyd högt o dyra ord! Ej lyfts en höjd

Nottryck av Fredrik Pacius "Vårt land" från maj 1848. Helsingfors, F. Tengström 1848.

några prov på konstpoesi som utgivaren funnit nationellt präglad eller präglade – bland annat utdrag ur Shakespeare. Herders verk blev mer känt under den titel det fick i den postuma utgåvan av år 1807 som lästes ”överallt”: *Stimmen der Völker in Liedern*. Men redan i sin tidiga version hade verket gjort starkt intryck på den månglärde universitetsbibliotekarien och professorn Henrik Gabriel Porthan (1739–1804) vid Åbo akademi. Han hade också gett de första impulserna till insamlingen av den finska folkdiktningen, som ju också Topelius d.ä. visade ett så intensivt intresse för. Det levde kvar då våra nationella stormän, Lönnrot, Runeberg och Snellman, studerade där på 1820-talet.

Herder var djupt intresserad av människans sociala liv och kulturformer som ju utvecklade nationen och skänkte den en egen identitet. Han var ju också den som gav upphov till den vackra metaforen om nationernas röster, som stämmorna i en mänsklighetens harmoniska kör. Nationerna var för honom den varierade grogrunden för vår mänsklighet, som människan var fri att utan aggressioner närma sig praktiskt och berikande. Hos Herder innebar nationalitetsidéen ett hopp om gott mänskligt samförstånd inom nationerna och mellan dem.

Men nationalitetsidéen hade i händerna på den trettio år yngre och dogmatiska anhängaren av den tyska filosofiska idealismen, Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831), fått en helt annorlunda utformning. Om Herders idé var ”mänsklighetens harmoni”, var Hegels ”nationens hegemoni”.

Man kan förenklande säga att de som under 1800-talet här i Norden fångats av nationalitetsidéen hade att välja mellan två filosofiska slutledningsmetoder som var mycket olika varandra: dels Herders praktiska och empiriska tänkesätt som inspirerade Runeberg och Lönnrot, dels den filosofiska idealismen, som vägledde Snellman. I hans fall tycks dock ”absolut hegemoni” mer likna ett axiom än en slutsats. Det var fixeringen vid den idealistiska filosofin som lade grunden till Snellmans nationalitetsuppfattning. Det var också den hegelianska nationalismen som firade triumfer i Europas diktaturstater under 1900-talet och också här hos oss i den socialt och kulturellt fördomsfulla ”första republiken”. Samma slags nationalism frodas i dag i de ”sannfinländska” partierna eller grupperna. Vad de nu vill kalla sig.

BORGÅ LANTDAG 1809

Då den ryske tsaren Alexander I utan föregående krigsförklaring 1808 sände sina trupper in över Sveriges gräns och i mars 1809 ockuperat stora delar av det svenska riket, bland annat hela Finland, sammankallade han, flera månader före fredsslutet i Fredrikshamn 1809, ett kollegium av finländska personer – i de flesta fall medlemmar av den svenska ständsriksdagen – till ett möte som han kallade ”Borgå lantdag”. Mötet skulle besluta om hur förhållandena i Finland nu skulle ordnas. Gud hade, så som Alexander själv framställde saken, lagt Finlands öde i hans händer. Vid lantdagens avslutning hade han på franska yttrat de berömda ord som har översatts så här: ”Jag har höjt Eder bland nationernas antal.”

Den unge kejsaren, som ju senare ägnade sig åt religiöst grubbel, kunde möjligen själv till hälften tro på att han var ute i gudomligt ärende, eftersom han då ännu odlade ett visst politiskt svärmeri för de i princip liberala och demokratiska samhällsideal, som han genom sin politiskt statslärd, politiskt erfarne schweiziske informator Frédéric-César de La Harpe fått insikt i. Det vore inte mer än mänskligt, om den ryske tsaren trodde sig handla med gudomlig fullmakt. Ändå måste Alexander på ett intellektuellt plan ha förstätt det republikanska samhällets bärande politiska principer. Men erövraren följde inte dessa principer även om han fann det lämpligt att vagt hänvisa till ”nationen”. För den ryske tsarens favorit och högra hand, den högtintelligente statssekreteraren Michail Speranskij (1772–1839) kan nationalitetsidén däremot ha varit av ett ideologiskt mer uppriktigt slag. Det var kanske därför denne kloke och moderne rådgivare senare råkade i onåd hos sin monark. För Alexander själv var hans eget uppträdande som skapare av en nation vid ”Borgå lantdag” 1809 sannolikt endast en politiskt smart, men effektiv propagandistisk iscensättning av ett maktpolitiskt avgörande. Tsarens föregivna omsorg om den finska nationen var bara en maskering av det faktum att han 1807 – sedan han vid Friedland militärt besegrats av ”fransmännens kejsare” Napoleon, och vid det påföljande mötet med denne i Tilsit – bytte sida i de ledande europeiska stormakternas uppgörelse om herraväldet över världsdelen. Alexander bröt sin allians med Storbritannien och allierade sig nu med deras dittills gemensamma fiende, Napoleons

Frankrike. Därmed undvek han en fransk ockupation av S:t Petersburg. Men detta smått desperata drag innebar att Alexanders huvudstad nu sjövägen lätt kunde angripas av de till fiender förvandlade britterna. Tsaren måste alltså, för sin militära trygghets skull, besätta delar av konungariket Sverige, som kunde ge den brittiska flottan tillträde till Finska viken, där också den mäktiga fästningen Sveaborg kunde bli en given utgångspunkt för angrepp mot S:t Petersburg. Naturligtvis hade tsaren inget intresse för att i Borgå röra vid dessa realpolitiska omständigheter. Bättre var att uppträda som den ”finska nationens” befriare. Jämför beteendemönstret med det motsvarande vid militärkonflikten i Ukraina i dag!

Att studenterna vid Åbo akademi hade anledning att på 1820-talet visa besvikelse över Alexanders regim ligger i öppen dag. Åtgärderna mot deras favorit, docenten Arwidsson, var uppseendeväckande. Ett ännu mer talande förhållande var att kejsaren inte en gång på ett drygt decennium – och inte ens för syns skull – sammankallat lantdagen han låtsats skapa. Den hade för övrigt knappast kunnat utgöra något större hinder för kejsarens vilja. Uraktlåtenheten var inte i sig något lagbrott. Men den kunde uppfattas som en dryg demonstration av ren despoti. Och raden av Alexanders efterträdare underlät fram till 1863 att sammankalla lantdagen. Regeringsärendena bedrevs visserligen av finländska tjänstemän med yrkesskicklighet, men utan all form av undersätlig nationell representation. Till denna bild av autokratiskt styre hörde att pressens och litteraturens ideologiska och politiska uttrycksförmåga aktivt begränsades genom en vid 1820-talets början nervös censur. Ända sedan skalden Frans Michael Franzén flyttat över till Sverige hade på ett tag knappast någon modern poesi kring nationella, politiska och sociala motiv skrivits i Finland – däremot nog viktiga politiska essäer, bland annat av Runebergs svåger J.J. Tengström. Runeberg blev sedan under 1830-talet den diktare som väckte uppmärksamhet som författare till nationell och patriotisk poesi, med sina tre häften *Dikter*, med sina idyllepigram (bland dem ”Bonden Paavo”) och skildringar av folklivet i *Elgskyttarne* och andra enskilda episka dikter med sådana patriotiska försvarsmotiv som möter oss i dikterna ”Grafven i Perrho” och ”Molnets broder”. Att Runeberg också via tyskan översatte Vuk Karadzics *Serviska folksånger* visar att han, liksom Herder, såg folkdiktningen som en kanal för nationalkänslan

och som ett stöd för nationalitetsidéen. I övrigt var det den finskspråkiga folkdiktningen som ända sedan den månglärde universitetsbibliotekarien och professorn Henrik Gabriel Porthans (1739–1804) dagar uppmärksammats vid Åbo akademi.

Man ska inte heller glömma att det nordamerikanska frihetskriget 1774–1783 och den franska revolutionen 1789 inte var många decennier avlägsna. De hade bägge i hela den västerländska världen utlöst en idéernas kamp mellan republiken som styrelseform ställd mot de dynastiska monarkierna.

Att Runeberg var klart medveten om denna polarisering framgår av ett manuskriptfragment. Det är tyvärr odaterat. Men det ger intrycket att Runebergs sympatier, åtminstone i det ögonblick då fragmentet tillkom, hyllade republiken i klar motsättning till furstemakten. Uppenbarligen med det nordamerikanska frihetskriget i tankarna, har han tecknat ner begynnelse raderna till en sedan aldrig av honom själv publicerad dikt:

Höj ditt stjernbaner mot skyn och svärma öfver hafven,
Böj förtryckarn för din fot och höj ur stoftet slafven
Var den nya verlden du, den gamla är begrafven

Detta är uppenbart en början till en uttalat republikansk dikt. Beträffande sin tro på folkets mognadsgrad och kapacitet att styra sig själv förefaller vår nationalskald inte heller tveksam. Det är rätt tydligt att Runeberg, när han skrev *Fänrik Ståls sägner I. En samling sånger* (1848), i sin fiktion om studenten som andäktigt lyssnar till fänrikens sägner, ger sig själv en motsvarande roll som den, vilken Elias Lönnrot redan tidigare och i verkligheten innehaft då han samlat in folksägner för sitt epos *Kalevala*. De båda vännerna gav alltså nationen var sin bok, bägge till synes diktade med folkets röst, och nedtecknade för hela nationen att läsa och känna igen sig i. Folklore och nationsbygge går hos Lönnrot och Runeberg hand i hand. Men nu är det dags att från denna bakgrundsteckning gå till 1840-talet och "Vårt land".

STUDENTERNAS POLITISKA VÅRFEST
FLORADAGEN DEN 13 MAJ 1848

Vid 1840-talets mitt och slut såg man här i Finland tydligt klyftan mellan vad den regimkritiska oppositionen i den akademiska världen ansåg *måste* sägas och vad som i Storfurstendömet *fick* sägas. Här stod mot varandra de liberala, republikanskt sinnade, utopistiska anhängarna av den medborgerliga nationalitetsidén och de konservativa, monarkistiskt realpolitiska anhängarna av unionen med det ryska kejsardömet. Publika uttalanden i klartext var sällsynta, eftersom sådana kunde få allvarliga konsekvenser.

Tilldragelserna på Gumtäkts äng 1848 förtjänar också att ses i ett nordiskt sammanhang. Festens strategi liknar mycket den som kunde ses i en del av de skandinavistiska studentmöten vilka under 1840-talets början hölls i Köpenhamn, Lund och Uppsala. Studentmötena hade haft en konkret inspirationskälla i Danmarks, Preussens och det tyska förbundets dynastiska konflikter om Schleswig och Holstein. Vid dessa möten hade ibland också, både i Danmark och i Sverige, den monarkiskt auktoritära makten ifrågasatts. Vid sångfester i den fria, skandinaviska naturen firade man inte bara studentnationernas utan också de skandinaviska folkens naturrättsliga frihet. Och det hände att ”finnar” (dock sällan finskspråkiga) inbjöds eller infann sig vid en del av dessa möten.

Som känt bevakades dessa nordiska studentfester av nervösa monarkiska regimer. Man ängslades för kravaller riktade mot monarkin, och militär stod i beredskap och ingrep också åtminstone vid ett studentmöte i Uppsala. Den dansk-tyska nationella konflikten berörde ju inte direkt studenterna i Helsingfors, men arrangörerna av Floradagens fest 1848 förefaller ha kopierat just de skandinaviska studentfesternas nationellt inspirerade demokratiska udd mot monarkismen, och för republikanska synsätt och ideologier.

Här stod Kejsarliga Alexanders Universitetets tjänsteförrättande vicekansler, generalmajoren Johan Mauritz Nordenstam, inför en minst sagt besvärlig situation, då studentkåren nu önskade arrangera den vårfest vid vilken stort utrymme skulle ges åt Runebergs två år tidigare skrivna nationalsång. Dittills hade sången publikt varit känd närmast bara i Borgå och för övrigt huvudsakligen bara inom vissa

Fest på Gumtåcks äng 13/5 1848.

studentnationer. Men vid en offentlig fest inför allmänheten kunde den befaras bli fröet till en öppen politisk konflikt med allvarsamma politiska följder. Motsättningen mellan den av nationalitetsidén intagna akademiska och politiska oppositionen och den kejsrerliga administrationen var radikal och kunde befaras bli revolutionär. Av bägge lägren krävdes alltså en viss diplomatisk smidighet för att göra en kompromiss möjlig.

Denna sistnämnda, närmast strategiska insikt har med rätta och med stor kraft framhållits av Matti Klinge.¹ På denna punkt tror jag det inte finns några motsättningar mellan våra bedömningar av det allmänna läge i vilket vår nationalsång "Vårt land" skrevs och gavs publik offentlighet. Skillnaden mellan våra olika bedömningar gäller innehållet, den politiska *avsikten* som Runeberg inlagt i sina ord, då han skrev "Vårt land".

Värfestens arrangörer, det vill säga studenternas företrädare, leddes av Runebergs sedan studentåren nära vän och trofaste beundrare, den för nationsbygget entusiastiske, skicklige vältalaren, docenten i historia

1. Matti Klinge, "Euroopan kumousvuosi ja suomalaisuuden synty", Laura Kolbe et al. (utg.), *Soi sana kultainen. Vårt land. Maamme-laulun viisitoista vuosikymmentä. Vår nationalsång 150 år*. Helsingfors: Universitetsförlaget 1998, s. 11–26.

Fredrik Cygnaeus, som detta läsår 1847–1848 också var tf. professor i ämnet. Efter veckor av förhandlingar under kalenderårets början hade han av universitetets nyss tillträdde nye vicekansler, generalmajoren Johan Mauritz Nordenstam, utverkat dennes tillstånd att genomföra vårfestens program.

Det hade knappast varit lätt. Men då vicekanslern i något skede av förhandlingarna inte bara godkände uppförandet av ”Vårt land”, utan också ställde Finska Gardets musikkår till förfogande, tycktes både vårfesten och uppförandet av ”Vårt land” drabbas av en viss, politiskt delikat dubbeltydighet. Visserligen hade de unga studenterna, eldade av nationalitetsidéns demokratiska frihetsideal, fått sina önskemål om en nationell vårfest uppfyllda, men med en i det närmaste *belastande* råge av regimens tillmötesgåenden. I och med den militära musik-kårens deltagande fick nämligen den kejsrerliga administrationens engagemang samtidigt en högst konkret, både synlig och hörbar roll. Denna kejsrerliga pompa skulle naturligtvis dölja nationalsångens egentliga, nationalitetsmedvetna förkunnelse om *det finska folkets närhet till fosterlandets natur och dess påminnelse om nationens naturgivna rätt till en egen, fullt fri nationalstat*.

Besvikelsen över att de finländska ständerna inte sammankallats sedan 1809 kunde man förstås inte ens andas om vid vårfesten. Den motsättningen mellan studenternas demonstration och den kejsrerliga maktapparatusens faktiska repression blev genom regimens medverkan svår att avläsa. Vicekansler tycktes vilja kapa festen och ge den ett politiskt innehåll helt motsatt det budskap de patriotiskt och republikanskt influerade studentledarna hade avsett.

Viktigast var det naturligtvis för vicekanslern att inte låta några nationalistiska och republikanska tendenser komma till uttryck vid festen och i stället, genom olika förledande arrangemang, låta sången ”Vårt land” få karaktären av ett jubel över den kejsrerliga byråkratin. Så skulle den på studenternas håll tilltänkta patriotiska och medborgerligt republikanska demonstrationen göras harmlös.

Att helt neka studenterna denna symboliska vårfest, kunde ju ha gett studentoppositionen ännu mer vind i seglen och kanhända vällat mer bekymmer för Nordenstam. Då nu festen däremot – efter det att man gallrat bort sådana betänkliga arrangemang som bland annat planen att bära en enkom för ändamålet redan sydd och broderad

fana i processionen till Gumtäkts äng – fått vicekanslerns och därmed regimens stöd, kunde den patriotiska, demokratiska och nationellt väckande sången tänkas bli ett förfelat oppositionellt slag i luften. Vårfesten skulle rentav i bästa fall kunna komma att uppfattas som en hyllning riktad just till kejsaren och hans välvilliga regim. Festen hanterades alltså av regimen som en uppföljning av erövrares Alexander I:s lyckade bluff att han skulle ha höjt oss ”bland nationernas antal” år 1809.

Med någon manipulation kunde alltså 1840-talets nationalistiska svallvåg tänkas vända sig till imperiets fördel, nämligen ifall Finlands ”autonomi” gavs en – som vicekanslern möjligen hoppades – i sak betydelslös förgyllning med en sångtext, som mest beskrev landets natur, och därför kantänka vore politiskt ofarlig.

EN KONTROVERSIELL TOLKNING AV ”VÅRT LAND”

Professor Matti Klinge saknar alltså inte argument för sin välkända och upprepade tes, att Runebergs ”Vårt land” ska förstås inte som ett uttryck för skaldens stöd till studenternas framtidsdrömmar utan tvärtom: som ingenting annat än skaldens uppmaning till studentgenerationen att hålla inne med sina oförnuftiga patriotiska känslor och nationsbyggande ambitioner. Klinge ser ”Vårt land” som en dämpande, antirevolutionär dikt.²

I mina ögon ter sig en sådan tolkning av nationalsångens innehåll ansträngd. Varken ordet ”kejsaren” eller personen själv uppträder över huvud taget i nationalsången. Däremot kan väl ingen uppmärksam läsare undvika att lägga märke till att personligt pronomen i tredje person pluralis flitigt upprepas i sångtexten: ”vi”, ”vårt”, ”våra” och ”oss”. Det är ”vi” som står för den nation som verkligen vill något, känner något och gör något: älskar, odlar sitt land och offerar sitt liv för det. Det är tydligt att nationen inte bara dyrkar fosterlandets skönhet utan bekänner sig tillhöra samma natur, ser sig vara född till medborgare i en nation som bildar, om inte en helt självständig stat, så dock barn av ”vårt” land. Varje läsning av ”Vårt land” som en bekännelse av lojalism mot kejsaren förefaller mig alltså djupt problematisk, och det på flera

2. Se framför allt Klinge, ”Euroopan kumousvuosi ja suomalaisuuden synty”, s. 11–25.

sätt. Jag har diskuterat en del av problemen med sådana tolkningar i en tidigare uppsats år 2002 vars innehåll jag inte här behöver upprepa.³ Nu och här ställer jag dock frågan om någon tolkning av texten i "Vårt land" som uppsåtligt monarkistisk rimligtvis alls kan tänkas träffa Runebergs intention med den enkla och starka nationalsång han skänkt vår nation.

Naturinslagen i "Vårt land" är uppenbart inte enbart estetiska. De estetiska intryck som prisas i dikten, har ju sitt konkreta komplement i framhävandet av fosterlandets betydelse som själva den naturgivna grunden för nationens såväl materiella som sociala och politiska levnadsvillkor, i vilka inte minst det folkliga, självuppförande försvaret mot yttre fiender framställs som förpliktande för det folk som lever av dess hävor – låt vara fattiga, men just därför desto mer dyrbara.

NATION OCH NATUR

På ett ideellt plan tycks både Lönnrot och Runeberg redan under sina tidiga studieår ha tagit till sig nationalitetsidén främst under intryck av bärande tankelinjer hos de natur- och kulturfilosofiska upplysningstänkarna. Den som i Runebergs nationalsång vill se en monarkist har inte många textställen att tillgå. I "Vårt land" finns inte ett enda sådant ställe. Både den dikten och *Fänrik Ståls sägner* har sitt oförnekliga förhärligande av den patriotiska försvarsstriden, vilken skalden ser som en storartad plikt och ett uttryck för nationens och folkets rätt att överleva. Även samhällets mäktige kan lära sig sann patriotism, men det förutsätter att de innesluter sig själva i sångens "vi", det vill säga nationen, och åtnjuter folkets förtroende.

Runeberg gjorde aldrig något försök att klä av naturen eller fosterlandet dess gudomlighet. Och i den mån folkets röst, "vi" i "Vårt land" behöver ett högre stöd, ligger detta inte i kungamakt utan i folket djupa förbundenhet med fosterlandets natur. Naturen får då en panteistisk – inte en rojalistisk – karaktär. Det är sant att Runeberg förhärligar försvarsstriden, men anfall, sådana som dikten "Grafven i

3. Se Johan Wrede, "Om 'inlevande förstående' vid litteraturhistorisk interpretation", René Gothóni (red.), *Att förstå inom humaniora*, Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten 2002, s. 189–214.

Perrho” talar om, utövas av fienden och Runeberg ser dessa närmast som brott mot mänskligheten.

En orsak till de för ett ordnat samhällsliv ständigt återkommande, irrationella våldshoten ligger väl i ett slags biologisk, medfödd eller atavistisk upplevelse av fara inför allt individen uppfattar som obekant och avvikande. Nationen, denna genom födelseortens miljö givna referensgrupp, måste också inom sig sammanjämka värderingar relaterade till mot landet eller nationen riktade yttre, fientliga hot, för att säkra sin överlevnad. Nationens frihet måste också i konstruktiva avseenden definieras av dess myndiga medborgares gemensamma politiska beslut (*res publica*) – inte av ”tyranniska”, monarkiska eller eljest egennyttiga och despotiska system.

Upplysningen förkastade alltså i medborgarrättens och mänskorsrättens namn det slags auktoritära ledarskap som 1600-talsfilosofen Thomas Hobbes i sin *Leviathan* (1651) hade satt sin tilltro till. Hos Hegel återkom de däremot.

NATION OCH PANTEISM

Runeberg förefaller som diktare ha varit övertygad om att Gud ingriper i historien. I en del av hans verk finner man klara antydningar om en panteistisk gudstro. I regel skapar hans fiktioner intrycket att individens solidaritet mot nationen är en etisk instinkt. Det betyder också att kontakten med det gudomliga i skaldens dikter är intuitiv, individuell och etisk, ibland också oberoende av alla kyrkliga auktoritetens läror. Det finns kontakt med gudomen i naturen och i den enskildes handlingar. Det ger hjältedöden dess religiösa dimension i Runebergs diktning. Det antas finnas *en* absolut etik, som ger en ”helig” kontakt mellan den enskildes eller inspirerade gruppers rådiga och solidariska handlingar. Sådana som nationen i ”Vårt land” utför med ”tanke, svärd och plog”.⁴

Visserligen kan ingen påstå att denna tankebyggnad vore fri från inre självmotsägelser. Naturen är sannerligen ingen idyll, och inget politiskt samhällssystem förefaller immunt mot förbrytelser och missbruk. Men

4. Jämför också t.ex. dikterna ”Kyrkan”, ”Sven Dufva”, ”Döbeln vid Jutas” och ”Bonden Paavo”.

av allt att döma var diktaren och naturälskaren Runeberg på ett tids- typiskt, mot den monarkiska auktoriteten kritiskt sätt, djupt övertygad om att upplysningstänkarnas kulturklimatologiska lära var i huvudsak riktig. Jag vill ändå tillägga att Runeberg inte var någon framstående teoretiker och som filosof var han oduglig. Men han byggde också på sina egna konkreta erfarenheter av den finska landsbygdens liv. Sympati, känsla, intuition och fantasi ledde honom i denna riktning.

Upplysningens idéer om nationell respektive medmänsklig solidaritet hade på en emotionell nivå nått Runeberg: Den enkla men mänskliga tanken "Vid graven hatar ingen mer" ligger alltså, i motsats till 1900- och 2000-talets talrika rasistiska förintelseprojekt, till grund för Runebergs medborgerliga patos. Nationen uppstår ur olika natur- givna topografiska och klimatologiska förhållanden. Det är dessa som i en demokrati av medborgarna kräver fysiskt och psykiskt *kultiverande* ansträngningar för nationens överlevnad. Nationalitetens idé, sådan Runeberg tycks ha fattat den, sökte öka medborgarnas delaktighet i kultur och samhälle. Han beskriver i sin litterära produktion gärna individernas möjligheter att inte bara ensamma utan också i samverkan berika olika dimensioner av kollektiva värden inte bara i krig utan också i kulturliv och moral. Men man kan inte säga att Runebergs diktning skulle bygga på en konsekvent samhällsfilosofisk teori. Hans filosofiska beläsenhet förefaller ha varit mycket obetydlig. Det var sannolikt mer genom litterära texter än genom filosofisk litteratur som tidens olika tankeimpulser nådde honom. Långt mer litade han på antingen litterära intryck eller sina egna upplevda erfarenheter. Han hade uppfattat bygdesamhället som ett socialt starkt sammanhållande kollektivt element, kraftigt nog att till exempel i kris och krig upphäva ståndssamhällets segregation.

Så kunde han just på grund av sina personliga starkt positiva erfarenheter av det finska inlandsfolket, leverera sina tydliga litterära tolkningar av folkens och nationernas naturenligt funktionella kultur. Naturens hårdhet predestinerade Finlands folk till en inbördes, inte bara tolerant utan också rent spontant djupt solidarisk nation. Det är rätt klart att dessa idéer måste mötas av skepsis hos sådana samtida politiska aktörer, som liksom nationalfilosofen Snellman förankrat sin monolitiska nationalism i den hegelianska, tyska idealismens över allt praktiskt förnuft höjda men på maktinnehav stödda säkerhet.

RUNEBERGS BUDSKAP I ”VÅRT LAND”

Det är inte särskilt svårt att se att Runebergs politiska budskap i ”Vårt land” stod för egalitära och medborgerliga värden. Man måste bara först öppna ögonen för vår nationalsångs plats i dess samtida politisk-ideologiska kontext. I vår nationalsång är nationalitetsidén och dess grund i spontan och kollektiv medborgerlig samverkan centrala. Som ett rent språkligt aktstycke är nationalsångens argumentation utomordentligt tydlig och klar. Men den politisk-ideologiska situationen vid den tid då vår nationalsång kom till år 1846, och då den två år senare lanserades vid studenternas legendariska vårfest på Floradagen den 13 maj, var kritisk och dramatisk i hela Europa. Året 1848 framstår här som ett revolutionernas och upprorens år.

Av de unga arrangörerna krävdes både mod och förslagenhet. Vicekansler J.M. Nordenstam trodde sig kunna kapa den nationalistisk-demokratiska demonstrationen genom att visserligen tillåta festen, men kontrollera själva festarrangemangen och ge dessa en karaktär av kejsarhyllning. Gardesmusikkårens deltagande i festen talar för detta. Nordenstams avsikt bör ha varit att vrida ”Vårt land”, detta av nationalitetsidén hos Herder smidda medborgerliga vapen, ur studenternas händer. Denna den monarkiska regimens strategi hade ju varit Alexander I:s redan vid Borgå lantdag 1809. Med det smickrande och taktiskt väl valda, men i det aktuella läget då, ur konstitutionell synvinkel (som det senare visade sig) i fråga om medborgerligt inflytande innehållslösa nationalitetsargumentet kunde kejsaren hoppas att mentalt effektivt skilja Finland från Sverige.

Professor Klinge höll i sin uppsats från 1908 för sant att Runebergs avsikt med nationalsången inte alls, så som man ju i regel väntar sig av en nationalsång, gått ut på att patriotiskt stärka och entusiasmera nationen och medborgarna till ökade insatser för fosterlandet.⁵ Tvärtom tolkar min kollega där nationalsångens ord som en maning riktad både till festens arrangörer och till de av nationalitetsidén värmda studenterna att avstå från alla ostentativa patriotiska handlingar – detta alldeles oberoende av att Runeberg i nationalhymnen prisar handlingar, som enligt sångens egna ord alltid utförts av det finska folket. ”Vårt

5. Klinge, ”Euroopan kumousvuosi ja suomalaisuuden synty”.

land” är definitivt inte en uppmaning att hålla mun och låta kejsaren sköta fosterlandets affärer. Som redan framgått, har Klinge i sitt för poesins verkningsmedel inte särskilt känsliga, men nog mellan raderna aktuella politiskt ”korrekta” tolkningsförsök, förbluffande nog hävdad att ”Vårt land” tar ställning *mot*, inte *för*, den republikanska nationsstat, som sången, såvitt jag kan se, uppenbart och helhjärtat stöder.

En maning till passivitet vore nog ett verkligen originellt drag i nationalsångernas genre. Men i sin tolkning av texten i ”Vårt land” ignorerar Klinge mycket som faktiskt sägs i den text han kommenterar. Hans tolkningshypotes bryter egendomligt mot diktens rätlinjiga – och som jag ser det uppenbart folkliga, och ”finska” nationalkänsla. Hypotesen förefaller vila på antagandet att Runebergs arbete på nationalsången skulle ha inletts som ett slags motattack mot studenternas alltför nationellt aktiva planer. Men så tycks inte vara fallet. Snarare kan man ställa frågan om det möjligen varit så, att själva tillkomsten av ”Vårt land” 1846 rentav varit ett av incitamenten till att arrangera vårfesten, då nu en så utomordentlig *folksång* förelåg.

Vad som säkert kan sägas är följande: För J.E. Strömborg uppgav Runeberg att texten till ”Vårt land” skrevs ”en vår i Kroksnäs” och man har funnit att det måste avse antingen våren 1845 eller 1846. Jag har i min bedömning i Svenska litteratursällskapets utgåva av Runebergs *Samlade skrifter* stannat vid våren och sommaren 1846. Men Runeberg kan redan 1845 ha fått impulsen att ägna sig åt att dikta en nationalsång, då han just precis av den då 23-årige docenten i sanskrit Herman Kellgren personligen fått dennes översättning av Vörösmartys ungerska nationalsång. Den hade då publicerats i kalendern *Necken*. Runeberg hade blivit entusiastisk över dikten och berömt den. Det rimmar inte helt med uppfattningen att skalden velat hålla tillbaka sina beundrande vänners politiska iver.

Två unga män, orientalisterna Herman Kellgren och den unge docenten i filosofi Robert Tengström hade också en viss signifikans som aktörer då det gäller ”Vårt land”. De medverkade till den första publiceringen av nationalsången i dess helhet.⁶ Bägge stod också,

6. Herman Kellgren var Robert Tengströms närmaste vän. Tengström var i sin tur son till Runebergs sväger J.J. Tengström, och kallade av den anledningen skalden för ”morbror”, och då Kellgren gifte sig med Robert Tengströms syster, Anna Sofia, blev också Kellgren och Tengström svägrar.

tillsammans med den 22-årige docenten i historia Karl Konstantin Tigerstedt, officiellt som redaktörer för kalendern *Fosterländskt Album III*. Mellan Runeberg och hans unga vänner fanns en överenskomst om att dessa skulle, såsom de första, få publicera texten till "Vårt land" i den nämnda kalendern. Publiceringen skulle ske före utgången av år 1846. Den 17 september 1846 hade Runeberg, hemma hos sig, till Robert Tengström överlämnat sitt manuskript till "Vårt land" för tryckning i *Fosterländskt Album III*. Men tryckningen fördröjdes till den grad⁷ att Runeberg, förtretad, lät trycka "Vårt land" med uteslutande av stroferna 4–7 i *Borgå Tidning* den 2 januari 1847. Han ville väl inte svika sitt löfte till de honom närstående redaktörerna att först få trycka (hela) dikten.

Sången uppfördes också vid Österbottniska studentavdelningens årsfest den 9 november 1846 till en melodi av Fredrik August Ehrström, och ännu en gång samma år, den 3 december vid Borgå stads 500-årsjubileum, då den sjöngs av en manskvartett till en balladmelodi som Runeberg själv skrivit. Den melodin är för övrigt inte dålig. Einojuhani Rautavaara ställde den framom Fredrik Pacius komposition.

Vår nationalsång "Vårt land" handlar om patriotisk hängivenhet för den nationella inre solidariteten som "högre klinga skall en gång" just i denna sång. Notera också skaldens talande val av titel! Den säger explicit att landet är *vårt*. Implicit betyder det att det inte är någon annans. Man kan också notera skaldens val av en innerlig naturkänsla klädd i enkla och distinkta ord, om landets skönhet och vardag, hans dröjande vid landets krig mot yttre angripare och hans associativa val av poetiska förebilder, där man lätt kan upptäcka allusioner till eller lån ur andra nationalsånger. Särskilt den schweiziske diktaren och filosofen Johann Kaspar Lavaters (1741–1801) "Die Natur in Schweizerland", publicerad i den patriotiska sångbok, *Schweizerlieder*, som vid 1760-talets slut utgavs i ett antal upplagor av Die Helwetische Gesellschaft, anger klart de politiska, naturrättsliga och republikanska antaganden som också analogt uttalas i "Vårt land". Låt mig här citera tre strofer ur "Die Natur in Schweizerland", där fäderneslandets natur är Guds gåva till varje schweizare, som den

7. I *Fosterländskt Album III* står sången tryckt på sidorna 118–120. Den lilla boken fastnade alltså i tryckeriet (kanske till någon del på grund av tryckeriets möjliga ängslan för censuren) och kom ut först följande år.

frie schweizaren återgäldar med sitt arbete. Gudsgåvan, fosterlandet, folkets frihet och arbetet, beskriver en tankekedja som helt sammanfaller med Runebergs syn på Finlands naturnära och outtröttliga folk i hans idyllepigram. Rent poetiskt och prosodiskt är likheten med "Vårt land" uppenbar:

Mein schön gebautes Vaterland
Wie seegn' ich dankbar dich!
Die alles baute, Gottes Hand,
Sie baut' es auch für mich!

-- -- --

Welch' Land ist diesem Lande gleich,
So ganz für uns gemacht?
So Fruchtbar und so Quellenreich,
so voll von Gottes Pracht!

-- -- --

Ja, freyer Schweizer, jeden Tag
Freu dich dein Vaterland!
Und Fremdling, schau, was sie vermag
Des Fleisses freye Hand!

Också uppbyggningen i Runebergs retoriska förkunnelse i "Vårt land" är ju den, att punkt för punkt peka på vad nationen gjort och vad denna i framtiden kommer att göra för fosterlandets mognad och lycka. Klings hypotes om nationalsångens verkliga innebörd och mening har som sagt varit den rakt motsatta. Nämligen att dikten uttalar övertygelsen att den unga generationen bör överlämna all samhällelig strävan till överheten. Då och först då, under undersåtarnas passivitet men under kejsarens övervakande hägn, ska Finland " mogna".

I själva verket lyder versraden i den avslutande strofen: "skall mogna ur sitt tvång", vilket ju är en helt annan sak. Och om nationens framtid nu ska lösa sig på naturlig väg – som när en blomma av sig själv slår ut – vad har kejsaren då alls att göra med den saken? De personer som faktiskt står i centrum av denna nationalsång är just "vi" som sjunger den, "vi" som med "vår kärlek" förvaltar "vårt land", fostrade i dess natur och i dess anda. I sången nämns också "våra fäder", som i oräkneliga strider försvarat landet. Och vad mer: den mening den sista strofen förkunnar, säger uttryckligen med vilket *medel* fosterlandet en gång

ska nå sin blomning. Det är ”vår kärlek”. Jag inser förstås att kärleken visst inte ska vara våldsäm, och jag ser inte heller att ”Vårt land” skulle propagera för ett militärt uppror, även om stridernas oräkneliga antal nämns i sången. Här är det fråga om nationellt medveten uppmuntran till mod. Men just därför är jag övertygad om att den elfte strofen av ”Vårt land” av rent språkliga skäl inte förmanar oss att lägga band på all medborgerlig aktivitet i stum förlitan på överheten. Ett sådant budskap går inte ihop med vad Runeberg tidigare skrivit om det naturnära finska folket och det land och den natur den Högste gett folket att bygga dess kultur och nationella blomstring på.

Ingenting av det tillgängliga källmaterialet antyder att Runeberg 1846 velat hålla tillbaka sina unga beundrare från sitt fosterländska projekt. Tvärtom ser det ut som om skalden inspirerats av de unga människors politiska företagsamhet, och på allt sätt, i samma nationella, mot den auktoritära kejsarliga statsledningen kritiska anda, velat stödja och främja deras arbete för att väcka en socialt bred och republikansk entusiasm för den finska nationen. För en sådan tolkning talar också det att Runeberg i slutet av år 1848 ställde ”Vårt land”, som nyss, på våren samma år bejublat av studenterna, såsom öppningsdikt inför de egentliga episka ”sångerna” i sin ”samling sånger” *Fänrik Ståls sägner I*. De ”sångerna” handlar ju mestadels om 1808–1809 års tappra försvarskrig mot Ryssland, som gör folket, de finska soldaterna och till och med de tappreste svenska officerarna heroiska, men uppenbarligen inte den ryske tsaren.

Runeberg var i regel en försiktig förkunnare, men då han gav ut *Fänrik Ståls sägner* var han djärv. Han väntade sig en skärpt censur och fick därför brått att publicera de dikter han skrivit för samlingen och lade till ”Vårt land” och tre redan tidigare publicerade dikter, ”Molnets broder”, ”Den döende krigaren” och ”Torpfflickan”, som någorlunda passade in i samlingen, för att fylla ut tryckarken.

”Vårt lands” status som nationalsång fastställdes förstås aldrig genom något samtida formellt dekret. Men sångens nationellt väckande roll manifesterades vid den legendariska värfesten på Gumtäkts äng Floradagen år 1848. Till avsikterna med denna fest hörde uppenbarligen de av nationalromantiken patriotiskt väckta studentledarnas önskan att genom att lansera ”Vårt land” som Finlands nationalhymn, väcka också den bredare allmänhetens patriotiska och republikanska

anda. Detta skedde alltså under år 1848, det år som runtom i Europa kännetecknades bland annat av de manifestationer mot autokratiska regimer och imperialistiskt förtryck som den akademiska ungdomen deltog i. Och här, liksom i hela Europa, hade denna oro sina rötter i Napoleonkrigen. Det gällde nationernas rätt, deras självständighet, deras frihet från imperialistiskt förtryck, och det gällde också frågan om de nationella staternas framtida fredliga samlevnad. De kan också ha hoppats på att utomlands, framför allt i Norden, profilera Finlands nationella och politiska identitet. Sångens text tycks ha delats ut av arrangörerna, tryckt på små florstunna pappersark på ungefär 8 x 8 cm – detta sannolikt för att sedan spridas vidare.

För mig ter sig grundtanken i Runebergs ”Vårt land” uppenbar, särskilt om man noterat de nationalistiska impulserna i hela Europa under mitten av 1840-talet. Orden till nationalsången kom till i den ofria stat som Storfurstendömet Finland var på 1840-talet. Landet hade för bara tre decennier sedan ofrivilligt blivit en del av den ryske tsarens imperium och upplevde ett slags nationell identitetskris. Ägde Finland verkligen en allmänt omfattad nationell identitet? Berömd är ju frasen som lagts i Adolf Ivar Arwidssons mun: ”Svenskar äro vi inte längre. Ryssar vilja vi icke bli. Låtom oss alltså vara finnar.” Nu är det osäkert om den frasen ursprungligen verkligen uttalats i något dokumenterat sammanhang, och i så fall av vem. Och hur skulle den identiteten i så fall publikt skapas? Officiellt hade en sådan identitet i varje fall utannonserats redan då Alexander i Borgå som ockupant poserade som nationens befriare. Det är inte helt olikt vad som i vår tid inträffat vid Vladimir Putins ockupation av delar av Ukraina, där ett slags folkomröstningar i efterhand fått fungera som legitimation för tillgreppet.

Det har redan framgått att den fullständiga texten till ”Vårt land” förelåg senast den 17 september 1846. Därför finns också den möjligheten att ”Vårt land” i själva verket varit ett bidragande incitament till att vårfesten över huvud taget började planeras. Man kan då inte, som Klinge gör, tolka sången som ett försök att tona ner nationalismen vid en redan inledd planering av en demonstration, byggd på den nationalsång han diktat. Rimligtvis har Runeberg aktivt delat festarrangörernas, sina släktingars och förtrogna vänners regimkritiska attityder. Robert Tengström skriver efter sitt Borgåbesök hos

Runeberg att han bett ”morbror” Runeberg att få bli den första att publicera dennes nationalsång. Det hade Runeberg, till Tengströms stora glädje, genast lovat.

Dessa reaktioner talar inte för att de berörda personerna skulle ha tolkat nationalsångens text som vare sig rökelse för kejsarmakten eller som en varning riktad till dem själva. Snarare sökte de unga männen föra ut Runebergs patriotiska och i princip republikanska budskap till allmänheten och uppmuntra till medborgerliga åskådningssätt. Därtill kommer att ordval, motiv, stoff, teman och den emotionella argumentationen i ”Vårt land” antyder att närheten till landets natur är det rättesnöre som egentligen ger nationen dess oförflyttliga rätt att själv gestalta sitt öde i en för den fria nationen gagnande riktning. Detta talar också för att ”Vårt land” rentav är tänkt att stödja drömmen om en republik, snarare än att vara ett votum för ett övervakat storfurstendöme i det ryska imperiet. Det kan inte uteslutas att just det ideologiska drag som vi kan kalla den ”republikanska” tendensen i vår nationalsång, starkast inspirerat Fredrik Cygnaeus och/eller andra företrädare för studenterna att ta upp planen på att exponera sången vid en fosterländsk vårfest.

DEN NÄSTAN FULLKOMLIGA FRAMGÅNGEN

Framgången för ”Vårt land” har varit enorm både hemma och i Norden. Fennomanin var ännu för ung för att störas av sångens språk. Tvärtom gjordes tidigt ett antal översättningsförsök, som dock i allmänhet föll på svårigheten att hantera stigande versfötter i finsk metrik och prosodi. Men sångens symbolvärde befestes av Pacius melodi och den legendariska vårfesten 1848.

I Sverige sjöngs ”Vårt land” ”nästan som en nationalsång”. Den minst tillfredsställda här hemma var, som man kanske också kunnat vänta sig, Johan Vilhelm Snellman. Motsättningarna mellan de två stormännen har på ett lysande sätt beskrivits av Pertti Lassila.⁸ Snellman recenserade Runebergs nationalsång i sitt *Litteraturblad för*

8. Pertti Lassila, *Runoilija ja rumpali. Luonnon, ihmisen ja isänmaan subteista suomalaisen kirjallisuuden romanttisessa perinteessä*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2000, passim.

allmän medborgerlig bildning, och det skedde med ett oklädsamt naket förakt för *Fosterländskt Album III*. Anledningen var som vanligt – i den tyska idealistiska hegelianismens anda – filosofiskt och ideologiskt grundad. Om bidraget ”Vårt land” lät det bland annat så här:

Torfvan är icke fädernesland, trälens kamp mot hungern icke national-lif, spären efter fiendens hästhofvar icke historie, längtan till torfvan icke patriotism. Hemsjukan finnes hos vilden, hos djuret. Englands son deremot bebor alla jordens länder och zoner. Torfvan, tillochmed så rik, så grön, som hans glada ö, binder honom icke. Han medför öfverallt medvetandet, att han tillhör England, han ser öfverallt dess flagga, känner öfverallt dess inflytande, hör och läser öfverallt dess språk. Han är fri; han bär fäderneslandet i sitt stolta hjerta.

Hvem kan då förvänas, att i Runeberg's sång icke lefver detta högre nationela lif? Den är en tung klagan, som döljer sig för sig sjelf. Man ser en fattig torpare smeka den svultna häst, som bidrager till hans föda, en blind tiggare klappa den grånade hund, som leder hans steg. Äfven dessa taflor äro fulla af poësi; men denna poësi är icke patriotismens. Dess förhoppning:

”Din blomning, sluten än i knopp,
Skall mogna ur sitt tvång”

är resignationens. Der finnes icke lifvets fullhet, såsom t. ex. i Englands:

”Rule Britannia, rule the wawes [sic!]
Britains never, never will be slaves!”⁹

Snellman tycks – trogen Hegels nationalfilosofi – inte ha kunnat godkänna något annat än sin filosofiske lärofaders absurda lära om nationalspråkets hegemoni. Och detta redan långt innan Alexander II:s trontillträde, då Snellmans inflytande drastiskt ökade. Bakom detta vilt rabulistiska och föga realistiska förslag ligger möjligen upphovsmannens obenägenhet att låta någon annan person spela första fiolen, men hans kritik vilar i varje fall formellt på statsfilosofiska grunder.

9. J.V. Snellman, recension av *Fosterländskt Album*, tredje häftet, i *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* 1847:6.

I sin artikel angriper Snellman för övrigt också sin andra väns och välgörares, Elias Lönnrots, litterära bidrag till albumet, en översättning av dennes företal till *Kanteletar*:

som afhandlar folksångens natur och åtskilnaden mellan denna och konstpoësin. Förf.s förkärlek för den förra leder honom här att jemförelsevis ringa akta den sednare, och det är ett medgifvande, då han säger, att bland de bildades sånger finnes ”en och annan af naturen ingifven skön sång.” Man har sålunda svårt att inse, hvartill bildningen skulle gagna en skald, gagna konstnären i allmänhet. Förstöres åter den sköna konsten genom bildningens fortgång, så beröfvas meniskan ett så omfattande gebit för sin andliga verksamhet, att både vetandets och handlingens verld deraf måste lida.

Man skulle också vid ett sådant sätt att se förhållandet komma att gifva den episka sången, folksången, obetingat företräde framför både lyriken och dramat. En sådan åsigt kan nu icke gerna bestå pröfning. I andens verld är icke det yppersta det som står naturen närmast utan det, som närmast öfverensstämmer med andens natur.¹⁰

Jag har citerat denna punkt i Snellmans anmälan så här utförligt för att den så tydligt visar den filosofiska tyska idealismens, idéernas hegelianska företrädares försvar av en ”högre” och ädlare nationalanda, som rör sig uteslutande på *idélivets* plan. Att avvisa flummighet är naturligtvis alltid för en klartänkt filosof i sin ordning. Men Snellman visar här ett förakt för det upplevda livets realitet – och massans enligt hans mening negligerbara intellektuella förmåga. Han diskvalificerar dessutom i princip all upplevelse och alla äkta känslor, ja all empirisk erfarenhet, som dock också de i förening med förståndet skänker människan insikt om frihet och tvång och känslor, som till exempel tacksamhet och lycka. Snellmans ensidiga försvar av ”idélivet” ignorerar erfarenheten av det levda livet och dess kvaliteter, vilka för en filosofisk idealist av hans art förefaller, åtminstone i den här citerade texten, negligerbara. Konflikten mellan Snellmans hegelianska, filosofiska idealism och Lönnrots och Runebergs av folksången och folk-kulturen väckta, upplevda entusiasm, avgör för Snellmans del saken. För den filosofiske idealisten och hegelianen Snellman är Lönnrots

10. Ibid.

och Runebergs entusiasm för upplevelsen av fosterlandets natur och historia, för folkets känsla av nationell solidaritet, endast filosofiskt haltlöst och ointressant.

Men denna ståndpunkt hindrar inte den självmedvetne idealisten Snellman att i sin recension hallucinera om ”taflor” som över huvud taget inte står att läsa i Runebergs ”Vårt land”. Idealiseringen av Snellman i den finska nationalismen har haft den lika ledsamma som ironiska effekten att man gjort en exkluderande och arrogant kulturell elitist, med föga förståelse för upplevelse, jämlikhet och mänskliga känslor och värden, till sin nationella idol.

Då professor Klinge i essäsamlingen *Suomen sinivalkoiset värit*¹¹ avbryter sitt citat ur denna ”Vårt lands” sista strof, sker det vid raden ”mogna ur sitt tvång”, just där Runeberg själv strax därpå deklarerar: ”se ur vår kärlek skall gå opp, ditt ljus, din glans [...]”. Det är synd att stympa sången på det sättet. Mer kärleksfullt republikansk och medborgerlig kan väl ingen nationalsång bli än just i de orden! Det ska medges att i finsk översättning är samma strof formulerad på ett betydligt svalare sätt: ”Sun kukoistukses kuorestaan / kerrankin puhkeaa”. Det behöver ju inte betyda mer än att blomningen ska ”slå ut i knopp”. Att skalden skriver ”mogna ur sitt tvång” säger ju dock något mer än så. Nämligen att ett tvång verkligen existerar. Och att byta ordet ”mogna” mot till exempel ”lösas” hade en uppmärksam censor knappast gillat. Det mognande Runeberg kan förmodas tänka på måste vara av ett politiskt, socialt och/eller kulturellt slag. Det gör att man i varje fall får räkna med mognandet som en medveten viljeakt, inte som ett passivt väntande på smulorna från överhetens bord.

Det som skedde på Gumtäkts äng 1848 var att vårfesten – mot vicekanslerns möjliga förhoppning att vända evenemanget till en seger för lojalismen gentemot kejsaren – i stället kom att bli en framgång för studenternas republikanska och patriotiska festprogram och därigenom också en underförstådd demonstration gentemot det socialt splittrade ståndssamhället och framför allt den dynastiska samhällsordningen. Vad Runebergs ”Vårt land” förkunnade var nationens rätt till en verklig, republikansk och demokratisk autonomi. Varje hypotes

11. Matti Klinge, *Suomen sinivalkoiset värit*, Helsinki: Otava 1981, s. 148.

om Runebergs kejsartrohet i "Vårt land" ter sig vid jämförelse med nationalsångens ord pressade. Tvärtom är naturbeskrivningen i sången ett uttryck för idén att det mellan fosterlandets natur och dess folk och kultur finns oupplösliga, naturliga – eller i en panteistisk natur immanenta – band och frihetsprinciper som tillfaller framför allt just det naturnära folket. Sådana åskådningssätt får ju på många ställen i Runebergs diktning uttryck, inte minst i idyllepigrammet om bonden Paavo, eller i dikten "Kyrkan", som handlar om gamlingen Ollis ensamma gudstjänst i naturen. Det är ett mot religionen vettande drag som i dag i lägre grad än för bara omkring sju decennier sedan förknippas med tanken på en nations öde.

Runebergs nästa steg på sin väg som nationalitetsidéns förkunnare, var att infoga "Vårt land" som inledningssång i manuskriptet till *Fänrik Ståls sägner I*. Till julen 1848 lotsade han den första delen av detta sitt politiskt mest betydelsefulla verk igenom censuren. En skärpning av den väntades nämligen, och skalden forcerade sitt arbete och beslutade i december 1848 ge ut en första del, bestående av de dikter som han dittills hunnit skapa för samlingen, kompletterad med tre redan tidigare, på 1830-talet tryckta och utgivna episka dikter. Med undantag för nationalsången och de tre dikterna tar verket formen av den åldrige fänrikens berättelser från 1808–1809 års krig. Dessa, säger sägnernas berättarfiktio, har skalden själv som ung student fått höra ur fänrikens – och därmed ur folkets – mun. Sägnerna handlar om den finska indelta arméns – enligt berättarens och återberättarens mening – heroiska motstånd mot den överlägsna ryska armén. Också den andra delen av Sägnerna blev i sitt lovprisande av de indelta finska och svenska soldaternas bragder 1808–1809 sensationell, och väckte förvissning om att det hos folket självt fanns en medfödd och ständigt levande nationalkänsla. Sann eller osann uppfattades den föreställningen som en självmedveten folkvilja, vilken vuxit fram genom nationens rötter dels i naturen själv, dels i dess religiösa men också i dess poetiska och musikaliska psykologiska transcendens.

I "Vårt land" sägs inget uttryckligt om nationens relation till det ryska imperiet. Men hoppet om en fullständig autonomi antyds på sin höjd i slutorden: "Och högre klinga skall en gång / vår fosterländska sång." Men de som 1848 sjöng med i den allmänna körsången (och som inte sällan påstås ha varit mer eller mindre berusade och därför

följaktligen omdömeslösa),¹² kan knappast ha undgått att känna sig delta i just den symbolhandling som sången själv beskriver: att tillhöra en verklig, självständig och medborgerlig nation. "Vårt land" handlar metapoetiskt om sig själv. Och just den unisona sångens betydelse för politisk och ideologisk sammanhållning är allmänt känd. Nationalsångens genre vilar på detta sociologiska och psykologiska faktum.

Runeberg knyter alltså i "Vårt land" an både till Herder och Lavater, då han i "vår fosterländska sång" låter hela den finländska nationen i första person pluralis sjunga med i denna sång, som är "vår" och mänsklighetens, men inte kejsarens. Det är ett lysande poetiskt prov på metapoesi och avslutningen består just i de sjungandes löfte till fosterlandet självt: "Din blomning, slutan än i knopp, / Skall mogna ur sitt tvång; / Se, ur vår kärlek skall gå opp / Ditt ljus, din glans, din fröjd ditt hopp. / Och högre klinga skall en gång / vår fosterländska sång."

"Vårt land" är en sång som då den skrevs profeterade om, eller agiterade för, att samla en nation. Ur denna synvinkel sett är det klart att sången innebar en utmaning mot såväl monarkins som imperiets grundprinciper. Monarken nämns inte med ett ord – men däremot riktar sig sången till "oss" som den uppmanar till inbördes solidaritet och fortsatt kamp mot en sträng natur och mot yttre fiender. Därmed kan sångens ord också anspela på sångstämmorna i Herders metaforiska, drömda bild av nationernas internationella världsomfattande kör, i vilken alla nationer en gång i framtiden harmoniskt mångstämmigt ska sjunga hela mänsklighetens lov. Alltså ingen uppmaning till att bygga konflikter, men inte heller någon underkastelse under ett imperialistiskt ok. Runebergs "Vårt land" är en sång till det naturgivna nationella, medborgerliga och ståndsöverskridande samhällets lov. Gemenskapskänslan gör sången till bärvåg för den politiska poesin.

12. Av det referat av festen på Gumtäkts äng Floradagen 1848, som professorn i Rysslands historia och statistik samt ryska språket och litteraturen, Jakov Groth, sände till rektor för universitetet i S:t Petersburg, Pjotr Alexandrovitj Pletnev, framgår på ett elegant och diskret sätt att vicekansler Nordenstam hyllades av studenterna på ett överdrivet entusiastiskt och rentav handgripligt sätt vid sitt farväl, då hans avskedsord dränktes i studenternas högljudda jubel och vicekanslern lyftes in i sin vagn vid avfärden från festen, men att han lyckades behålla attityden hos en triumfator. Å andra sidan behöver man inte betvivla riktigheten i de många vittnesmålen om att det också dracks kraftigt vid festen. Men det behöver inte betyda att studenterna saknat politisk insikt om vad som var i gåringen.

Om än medborgarsamhället inte var politiskt realiserbart – än mindre realiserat – i storfurstendömet Finland, som saknade det mesta av den fria tankens, förstäelsens och jämlikhetens välsignelser, förmådde dikten "Vårt land" realisera hoppet om en möjlig förändring.

Initiativet till att ge den ohjälpligen dynastiskt styrda nationen en folksång kan Runeberg ha tagit på egen hand. Detta ska noteras, eftersom Runeberg är känd mer för att vara en känslans än en tankens apostel. Men republikens och nationalstatens idé fanns ju att ta på hyllan, i den politiska republikanska traditionen från upplysningen. Möjligen var Runeberg här inspirerad just av Herman Kellgrens översättning av Vörösmartys ungerska nationalsång, men framför allt av Johann Kaspar Lavaters nationalsång "Die Natur in Schweizerland" (1775), som han någonstans fått fatt i. Orden i sin egen nationalhymn har Runeberg vägt så, att samma tankeinnehåll som hos Lavater är lätt att följa – så snart man bara fått syn på dess utgångspunkt: den i upplysningens statsfilosofi grundläggande tanken att nationens identitet är förankrad i fosterlandets natur.

Den före Floradagen 1848 närmast bara i skaldens hemstad Borgå och i huvudstadens studentnationer, och då främst bara till orden, kända folksången "Vårt land" lyfte för publiken fram föreställningen om folket och staten som en nation. Dessa var de egentliga bärarna av nationens historiska vilja att överleva och dess genom sekler förvärvade erfarenhet av kamp: "Här striddes våra fäders strid, med tanke, svärd och plog." Här uttrycks ett ideologiskt och samhällsfilosofiskt perspektiv, som väl närmast bör hänföras till upplysningens natur- och kulturklimatologiska politiska arv. Runebergs "Vårt land" är uppenbart inspirerad av den redan flera gånger nämnde Herders grundtanke, som titeln på hans berömda folkdiktsantologi *Stimmen der Völker in Liedern* alluderar på. Nämligen den, att alla världens språk kan liknas vid sångstämmorna i en hela mänsklighetens i framtiden harmoniska kör.

Bildkällor

- s. 363 Seija Lappalainen (red.), *Fredrik Pacius. Musiken som hemland. Kotimaana musiikki*, Helsingfors: SLS 2009
- s. 368 Museiverket, Helsingfors